

Dr hab. Paulina Pustułka, prof. USWPS
c/o Uniwersytet SWPS w Warszawie
Chodakowska 19/31, Warszawa

Warszawa, 10.10.2024

Recenzja pracy doktorskiej pt. Doświadczenie pustego gniazda w narracjach kobiet w wieku 45-64 lata. Analiza socjologiczna.

Praca autorstwa **mgr Magdaleny Herzberg-Kurasz** została przygotowana pod kierunkiem dr hab. Radosława Kossakowskiego, prof. UG oraz dr Magdaleny Żadkowskiej

Uwagi wstępne i techniczne

Do recenzji przedstawiony został dokument zawierający (a) syntetyczne wprowadzenie do cyklu przygotowane przez Doktorantkę, tzw. Autoreferat (b) oświadczenia współautorów ocenianych tekstów, jak również (c) artykuły/rozdziały składające się na cykl/pracę doktorską.

W kwestiach technicznych muszę wskazać, że niestety dopiero w połowie września, po licznych wiadomościach pozostałych bez odpowiedzi, udało mi się otrzymać z UG informację, że w jednostce prowadzącej postępowanie nie ma szczegółowych wytycznych czy też regulaminu i wymagań co do kształtu cyklu. Wspominam o tym z dwóch powodów. Po pierwsze, informacja ta przekazana została bardzo późno i, po drugie, stawia to pod dużym znakiem zapytania moją wątpliwość w zakresie tego, że dwa artykuły wylistowane jako tematycznie powiązane z cyklem przez Doktorantkę, w cyklu doktorskim z jakiegoś powodu się nie znalazły. Nie mając pełnej wiedzy o przyczynach tych decyzji, jednocześnie ocenie poddaję tylko materiały przedstawione do recenzji w dokumencie głównym i przewodnim.

Ocenie podlegały zatem następujące publikacje:

1. Żadkowska Magdalena, **Herzberg-Kurasz Magdalena**. (2022) „Boomeranging covidowy” – o powrotach dorosłych dzieci do domów. Perspektywa rodziców; Przegląd Socjologii Jakościowej, Tom XVIII Numer 1. Rodzina w czasach niepewności. (70 pkt. MEiN)
2. Gajewska Magdalena, **Herzberg-Kurasz Magdalena**, Żadkowska Magdalena, Kostecka Marianna, Dowgiałło Bogna. (2023), Room of her own. Remaking Empty Nest and Creating Herspaces in Practices of Polish Mothers whose Children Left Home, European Journal of Women's Studies 30 (1):7-21. (100

- pkt. MEiN)
3. **Herzberg-Kurasz Magdalena** (2023) "Motherhood in the empty nest - the lack of social recognition?" *Social Policy Issues* 62(3):1-23. (40 pkt. MEiN)
  4. **Herzberg-Kurasz Magdalena**, Giraud Christophe, de Singly Francois, Gajewska Magdalena, Sophie David Goretta, (2024) The reconfiguration of the mother's role after the departure of the children, [w:] Żadkowska M., Skowrońska M., Giraud Ch., Schmidt F., *Reconfiguring Relations in the Empty Nest. Those Who Leave and Those Who Stay*, Palgrave Macmillan.
  5. Dowgiało Bogna, Giraud Christophe, **Herzberg-Kurasz Magdalena**, *Navigating Emotional Terrain: Women's Experiences of Loss and Gain*, [w:] Żadkowska M., Skowrońska M., Giraud Ch., Schmidt F., *Reconfiguring Relations in the Empty Nest. Those Who Leave and Those Who Stay*, Palgrave Macmillan.

Wybór tematu i zakres problematyki

Przedstawiony do recenzji cykl powiązanych prac, składający się z pięciu tekstów: trzech artykułów w czasopiśmie punktowanych i dwóch rozdziałów w monografiach, podejmuje ważną społecznie tematykę i wypełnia lukę wiedzową dotyczącą matek w pustych gniazdach, tzw. post-matek, niezaprzeczalnie istniejącą w polskiej socjologii. Praca nakreśla szereg obszarów, w których można i należy socjologicznie przyglądać się kobietom, których dzieci wyprowadziły się z domu, a one same muszą zredefiniować swoje tożsamości i role na nowym etapie biegu życia (zob. np. Finch, Mason 1993; Carr, Utz 2008; Infurna et al., 2020, Gouvaia et al. 2021). Doktorantka nawiązuje tu przede wszystkim do klasycznej koncepcji ról społecznych, choć orientujące dla jej prac są także badania nad relacjami rodzic-dorośle dziecko, jak również socjologiczne, feministyczne i lokalne (polskie) konteksty doświadczeń macierzyństwa.

Analizowany materiał ma charakter jakościowy, co dostarcza pełnego uzasadnienia dla koncentracji Doktorantki na mikrosocjologicznych tematach, w tym tożsamościach, relacjach intrarodzinnych i zindywidualizowanych doświadczeniach.

Chociaż Doktorantka mapuje podtypy czy fazy doświadczeń w różnych obszarach, to zdecydowanie nie ulega pokusie generalizowania i skupia się przede wszystkim na socjologicznym niuansie. Praca, która oferuje przede wszystkim wiedzę o post-macierzyństwie i różnych okolicznościach/wymiarach tego zjawiska. W tym sensie jej główny walor polega - w mojej ocenie - na poszerzeniu i uzupełnieniu wiedzy w nurtach badań nad polskimi rodzinami, nad macierzyństwem czy - szerzej - doświadczeniami i tożsamościami kobiet w Polsce (np. Titkow, Słany, Żadkowska, Sikorska, Hryciuk-Korolczuk, Budrowska). Dodatkową zaletą pracy jest ujęcie temporalne, wiążące doświadczenia tak z biegiem życia, jak i przejściami

(tranzycje do pustego gniazda/ich regresje), umożliwiające przez badania podłużne (zob. Neale 2018, 2021).

Zdecydowanie najlepiej skonceptualizowanymi i zaadresowanymi wymiarami doświadczenia post-macierzyńskości są aspekty indywidualne i relacyjne roli matki. Co do tego drugiego, w przedstawionych publikacjach Doktorantka prowadzi analizy retrospektywne i temporalne, mapując jak relacje ewoluują w zależności od różnych etapów wyprowadzki dorosłych dzieci z domu rodzinnego. Porównując etapy semi-autonomii (Heinz 2009) z etapem pełnej samodzielności, mgr Herzberg-Kurasz pokazuje kolejne dostosowania praktyk matkowania do zmieniających się okoliczności cyklu życia rodzin i biegu życia jednostek (por. Elder i in. 2003). Kontekstowo ważne jest zaadaptowanie badania do wydarzeń nieprzewidywanych, takim jakim była pandemia Covid-19. Doktorantka wykorzystuje dobrze ukonstruowane pojęcia socjologiczne – np. puste gniazdo, praca relacyjna, autonomia - w swoich dociekaniach. Na uwagę zasługuje tu także soczewka skupiona na mikrokosmosie rodzinnym i konkretnych praktykach codzienności (np. robienie dzieciom prania, słoiki „na zapas”), która pozwala jasno odciąć się doktorantce od perspektywy instytucjonalnej w patrzeniu na rodziny, i zastąpienie jej perspektywą wynikającą z post-Schatzki’owskiego paradygmatu i *practice turn*, przejawiającego się w tym nurcie w koncepcjach *doing* czy *displaying family* (Morgan 1996, Finch 1999). W tym sensie, badania mgr Herzberg-Kurasz są spójne z obecnie preferowanymi międzynarodowo ujęciami i mogą wchodzić z nimi w dialog.

Jeśli chodzi o wymiar indywidualny, lokujący się na przecięciu psychologii społecznej, mikrosocjologii i socjologii biegu życia, pochwalam wysiłki Doktorantki na rzecz detabiuizacji i językowego odczarowania mówienia o matkach dorosłych dzieci z perspektywy zakończonych etapów, syndromów czy deficytów. Przyznaję, że post-macierzyństwo, choć nadal leksykalnie zawiera w sobie element matki/matkowania, zezwala na koncepcyjne kontinuum, w którym dopuszczamy, że część kobiet będzie doświadczać poczucia straty, ale inne ujrzą w nowej fazie szansę dla tożsamościowych poszukiwań. Wypadałoby jedynie, aby Doktorantka zmierzyła się – najlepiej na łamach „Studiów Socjologicznych” – z bardziej systematycznym wprowadzeniem tego pojęcia i jego rozumienia do debaty naukowej. W recenzowanym cyklu znalazła się tylko jednorazowa aplikacja ambiwalencji socjologicznej (Merton i następcy; Connidis, Mullins zob. też Sikorska) do pola badań doświadczeń matek, które to podlegają zarówno indywidualnym realizacjom, jak i presjom społecznym w ujęciu wielowymiarowym. Wyłaniające się z opracowań empirycznych dociekania o post-macierzyństwie niekoniecznie poddają się w pełni tematycznemu ‘rozcłonkowaniu’, które zdaje się charakteryzować poszczególne artykuły przedstawione do oceny.

Ocena poszczególnych prac ujętych w cyklu chronologicznie

1. (2022) Żadkowska Magdalena., Herzberg-Kurasz Magdalena., „Boomeranging covidowy” – o powrotach dorosłych dzieci do domów. Perspektywa rodziców; Przegląd Socjologii Jakościowej, Tom XVIII Numer 1. Rodzina w czasach niepewności. (70 pkt. MEiN)

Tę najwcześniejszą publikację oceniam bardzo wysoko przede wszystkim ze względu na konsekwentną, ale i elegancką realizację celu, który postawiły sobie Autorki. Celem tekstu było „*przedstawienie praktyk dostosowania się do nowych sytuacji rodzinnych i nowych rozwiązań przestrzennych w sytuacji tymczasowego powrotu do etapu pełnego gniazda*”. Rzeczywiście nie mam żadnych wątpliwości, że kolejne części artykułu są ściśle podporządkowane tej kwestii, przy czym Autorki – w mojej ocenie - wykazują się także kreatywnością i doskonałym warsztatem w sekcji wprowadzająco-teoretycznej, metodologicznej i empirycznej.

Sekcja metodologiczna tego tekstu jest najlepszą spośród ujętych w rozprawie fragmentów w zakresie metod i technik prowadzenia badań. Jest dowodem osiągnięcia przez Doktorantkę wymaganych kompetencji, w tym niełatwej sztuki syntetycznego, lecz szczegółowego opisu procedur badawczych, które umożliwiłyby replikację badania i analiz. Przenika także do analizy pięciu studiów przypadków, w których winietki lokujące badanych w określonych sytuacjach społeczno-demograficznych są doskonałym tłem do fascynujących danych zgromadzonych w terenie w ujęciu podłużnym.

Na wyróżnienie zasługuje właśnie ten właśnie longitudinalny charakter analiz, które zwykle są trudne/złożone, ale mają niebywałe walory dla tematyki badań, bo pokazuje jak rodzice – tu matki oraz ojcowie – zmieniają swoje nastawienie i praktyki relacyjne (i materialne) względem dorosłych dzieci w sytuacjach wyjątkowych/zagrożenia.

Jedyna moja uwaga polemiczna dotyczy tego, że - tak jak w pozostałych publikacjach o czym mowa będzie w kolejnych częściach recenzji - wnioski mogłyby być lepiej powiązane z przyjętą ramą. Uważam, że artykuł wnosi istotny wkład do literatury o boomeragnowaniu (por. Berngruber 2021; Luppi et al. 2024) i potencjalnych macierzach relacji pokoleniowych i wsparcia dorosłych dzieci przez ich rodziców w obliczu kryzysów (por. Kajta et al. 2022; Vehkalahti et al. 2021), co mogłoby zostać lepiej wyeksplikowane jako wartość „prognostyczna” tekstu względem trwającego wielokryzysu/kolejnych kryzysów. Podsumowując, cel został zrealizowany, ale zabrakło nieco szerszego spojrzenia na krajobraz socjologiczny dotyczący, m.in., solidarności międzypokoleniowej, autonomii mieszkaniowej/wyprowadzek z domu rodzinnego, wielokryzysu czy biegu życia.

2. (2023) Gajewska Magdalena., Herzberg-Kurasz Madalena., Żadkowska Magdalena. Kostecka Marianna., Dowgiałło Bogna., Room of her own. Remaking Empty Nest and Creating Herspaces in Practices of Polish Mothers whose Children Left Home, *European Journal of Women's Studies* 30 (1):7-21. (100 pkt. MEiN)

EJWS to z pewnością czasopismo prestiżowe, jednak ten fakt nie zmienia mojej krytycznej oceny artykułu w odniesieniu do cyklu doktorskiego. Czytając tę pracę, byłam zaskoczona, że brakuje w niej konkretnych i dobrze spiętych na poziomie meta struktur socjologicznego rygoru naukowego, które Doktorantka pokazywała jako swoją ważną umiejętność w innych tekstach. Tekst odebrałam jako chaotyczny pod względem struktury (np. teoria po metodach, nowa teoria w podsumowaniu) i oferujący niewystarczający wkład względem postmacierzyństwa.

Tekst nie jest wolny od błędów merytorycznych, metodologicznych i rzeczowych. Koncepcja rites de passage jest raz przypisywane Gennepowi, potem znów jakiemuś L. Thomasowi, który jednak nie znajduje się w bibliografii. O'Reilly przypisuje się pisanie o matce-Polsce (sic!). Podobnych uchybień techniczno-bibliograficznych jest w tekście cała masa. Pod względem merytorycznym, odniesienia do kluczowych prac, w tym feministycznych – szczególnie Woolf – są powierzchowne. Autorki nie odnoszą się do ani współczesnych badaczek feministycznych, które wykorzystywały wspomniane koncepcje wielokrotnie do badań nad gender i przestrzenią (zob. np. przegląd w: Nakai, A. (2023). Materialism, autonomy, intersectionality: revisiting Virginia Woolf through the Wages for Housework perspective. *Feminist Theory*, 24(4), 497-511), ani do refleksji nad przestrzenią domową/prywatną w relacji do gender i ról (np. ról wspólnotowych vs publicznych, prac Alice Eagly i innych badaczek ról; zob, też podsumowanie Barbary Risman, *Gender as social structure*, 2018).

Wyznaczniki „przestrzenne”, takie jak „metry kwadratowe” powierzchni mieszkań nie są analizowane krytycznie przez - np. pryzmat socjologii mieszkalnictwa/przestrzeni czy relacji, więc właściwie nie wiadomo jaki cel pełnią w opisie badanych. Proporcje cytatów do ich interpretacji są zaburzone. Kluczowy model liminalności/przejęcia do roli zagregowanej jest jedynie wylistowaniem podpunktów i ma cechy raportowe, zatem nie pokazuje rygoru analizy socjologicznej i empirycznego oparcia wniosków w analizowanym materiale, tym bardziej, że informacje o samym procesie pracy z danymi są szczątkowe.

Faza agregacyjna, choć być może sugeruje jakieś nowe skonceptualizowanie roli, nie ma wymiaru jedynie przestrzennego, a sam artykuł w niewielkim stopniu

pokazuje ilustracje empiryczne takich sytuacji, w których kobiety w pustym gnieździe wywalczyły nową/własną przestrzeń wolną – w kategoriach Woolf- od zobowiązań i presji.

Moja negatywna ocena tego tekstu jest o tyle problematyczna, że jest to jedyna publikacja wprost odnosząca się do wymiaru przestrzennego post-macierzyństwa.

3. (2023) Herzberg-Kurasz Magdalena, "Motherhood in the empty nest - the lack of social recognition?" *Social Policy Issue, Special Issue 2023*;62(3):1-23. (40 pkt. MEiN)

Jednoautorski tekst anglojęzyczny uważam za najlepszy w cyklu. Doktorantka koncentruje się tu na jednostkowych perspektywach matek i post-macierzyństwie (w rozumieniu Gullette, 2002), realizując cel pracy doktorskiej w formie bardzo zgrabnego tekstu. Artykuł wyróżnia się na tle innych spójnością: Doktorantka prowadzi punkt-po-punkcie socjologiczną argumentację, wskazując na brak badań o praktykach post-macierzyńskich (w kontrze do badań nad przejściami do macierzyństwa) i spina doskonale teorię z empirią. Wykazuje się znajomością literatury przedmiotu i cytuje kluczowe badaczki z obszaru socjologii rodzin i intymności w Polsce (np. Slany, Sikorska, Bieńko, Suwada). Doktorantka oddaje także głos badanym przez nie tylko pokazanie dłuższych fragmentów wypowiedzi kobiet, ale też przez opatrzenie ich interpretacyjnie trafnym, acz wyważonym, komentarzem.

Artykuł jest dla mnie dowodem dojrzałości badawczej mgr Herzberg-Kurasz, która samodzielnie opisała model teoretyczny, dokonała przeglądu literatury, przeprowadziła analizę, a następnie wyróżniła nowe, własne kategorie w odniesieniu do obszarów działań post-matek. Postawiona teza o braku społecznego rozpoznania matek pozostałych w pustych gniazdach jest właściwa, a jej zaadresowanie zdaje się zakotwiczone w danych, zgodnie z rygorem badań naukowych.

Na szczególną uwagę zasługuje zniuansowanie perspektyw i dostrzeżenie ambiwalencji, m.in., wynikającego z tego, że silny społeczny model macierzyństwa jako sprzężonego z kobiecością, w tym modelu matki-Polki, może w narracjach być tak obciążeniem, jak i powodem do dumy, podwaliną tożsamościową i remedium na wyzwania nowej fazy. W tym znaczeniu jest to tekst zasługujący na dużą pochwałę, gdyż koherencja teorii i empirii jest na bardzo wysokim poziomie.

Artykuł odpowiada także na jedno z kluczowych założeń pracy w obszarze/wymiarze indywidualnym w tym sensie, że faktycznie przedstawia będący sednem rozprawy proces „wychodzenia” z roli matki i redefiniowania ról społecznych, które zmiana ról wywołuje na poziomie indywidualnym wśród

badanych kobiet.

4. (2024) Herzberg-Kurasz Magdalena, Giraud Christophe, de Singly Francois, Gajewska Magdalena, Sophie David Goretta, The reconfiguration of the mother's role after the departure of the children, [w:] Żadkowska M., Skowrońska M., Giraud Ch., Schmidt F., Reconfiguring Relations in the Empty Nest. Those Who Leave and Those Who Stay, Palgrave Macmillan Studies in Family and Intimate Life, ISBN 978-3-031-50402-0 ISBN 978-3-031-50403-7 (eBook) <https://doi.org/10.1007/978-3-031-50403-7>.

Rozdział dotyczący rekonfiguracji roli macierzyńskiej po wyprowadzkach dzieci z domu stawia jasne pytanie (tj. co się dzieje z rolami i doświadczeniami matek), posiada określoną strukturę, prezentuje interesujące dane (w tym dane tak z Polski, jak i z Francji), a także zawiera racjonalnie sformułowane wnioski.

Wstęp do tekstu bardzo dobrze omawia konteksty badanego zjawiska oraz wskazuje na lukę wiedzową. Choć model „wymiarów ról” – materialnych i relacyjnych – jest omówiony dość szczerkowo (tylko 2 paragrafy) – to jednak można dostrzec jego zastosowanie w omówieniu wyników, które dotyczą, kolejno, redukcji obciążeń macierzyńskich (produkty, zadania, praca emocjonalna), kontynuacji roli poprzez zadania zdalne (materialne i relacyjne), wyzwań zdalnego matkowania oraz ukrytego wymiaru matkowania dorosłym dzieciom na odległość. Układ sekcji empirycznych jest dobry i wykazuje ściśle związki z tym, co Doktorantka zasygnalizowała w swoim referacie jako trzon swoich zainteresowań. Materiał empiryczny jest bogaty, tematy zdają się ulegać saturacji, selekcja cytatów jest należyta.

Mam jedynie trzy zastrzeżenia do tej pracy. Po pierwsze, żałuję, że pominięty został dorobek socjologiczny odnoszący się do koncepcji „pracy emocjonalnej” - to podejście nie zostało w pełni wykorzystane w analizach, choć mogłyby je wzbogacić. W autoreferacie nawiązania do A. Hochschild są obecne, to są – w mojej ocenie – niewystarczające – i zatrzymują się na wcześniejszych pracach Autorki. Polecam Doktorantce sięgnięcie do „The managed heart” i prac wykorzystujących tę koncepcję, co zdecydowanie wzmocniłoby koncepcyjną ramę i teoretyczny, socjologiczny wkład przedstawionego rozdziału (i potencjalnych kolejnych publikacji).

Po drugie, w samym artykule konkluzje/ dyskusje są bardzo skrótowe i właściwie nie nawiązują do ramy teoretycznej. Po przeczytaniu części analitycznej spodziewałabym się wejścia przez Autorki w dyskusję z dotychczasowymi ustaleniami badaczek/y ról i ich wymiarów, zwłaszcza tych szeroko cytowanych we wstępie. Czytelnik/czka są jednak pozostawieni sami sobie i muszą domyślać się, co Zespół Autorski uzupełnia względem wyjściowego modelu ról, który

przecież nie jest nowy. Rzuca to potencjalnie światło na pewne „znikanie” zamysłu teoretycznego Doktorantki, gdy pracuje Ona w wielodyscyplinarnych zespołach.

Wreszcie nie do końca jestem przekonana co do zakwalifikowania tego tekstu tylko do jednego wymiaru. Większość sekcji empirycznych zasadza się na dynamice i napięciach między relacjami, sferą materialną i indywidualnymi reakcjami. Wymagałoby to innego uporządkowania tekstów na osi wkładu analitycznego względem zaproponowanych wymiarów, które w tej chwili skazują Autoreferat na uproszczenia i odciągają uwagę od waloru pracy, którego to upatruję w zniuansowanej perspektywie i dostrzeżeniu, że doświadczenia post-matek nie są czarno-białe. Materiał empiryczny pokazuje, że te procesy post-matkovania mogą być jednocześnie dobre/złe, (a)chronologiczne, spójne/fragmentaryczne w obliczu zmian zewnętrznych i wewnątrzrodzinnych etc., co sugerowałoby, że i wymiary się przenikają w bardziej sprzężony sposób.

5. (2024) Dowgiało Bogna, Giraud Christophe, Herzberg-Kurasz Magdalena, Navigating Emotional Terrain: Women's Experiences of Loss and Gain, [w:] Żadkowska M., Skowrońska M., Giraud Ch., Schmidt F., Reconfiguring Relations in the Empty Nest. Those Who Leave and Those Who Stay, Palgrave Macmillan Studies in Family and Intimate Life

Ostatni – w ujęciu chronologicznym – tekst odnosi się znów do wymiaru jednostkowego, koncentrując się na systematycznej analizie emocji doświadczanych przez post-matki (jak i post-ojców) w Polsce (i we Francji). Problem badawczy został dobrze zarysowany w odniesieniu do skrajnych afektywnych krajobrazów zysków i straty, przy czym analiza empiryczna ilustruje raczej wachlarz różnych emocji, w tym ambiwalencję, która wpisuje się w post-macierzyństwo.

Na pewno zaskakujące nieco było „teoretyczne ujęcie emocji” w pierwszej części tekstu, które jest w mojej ocenie przestarzałe. Teksty z lat 1970 i 1980-tych nie przystają do rozprawy doktorskiej składanej w roku 2024, zwłaszcza w sytuacji, gdy socjologia emocji jest jedną z najbardziej prężnie rozwijających się subdyscyplin w ostatnich latach. Na szczęście już kolejna sekcja, o emocjach rodziców, zniwelowała nieco to pierwsze wrażenie dzięki nawiązaniom do wkładu Illouz czy Calasanti.

W podobnym duchu pierwsze sekcje prezentujące wyniki zdają się nazbyt psychologizujące i stojące w pewnej kontrze względem postulatów ogólnych Doktorantki/cykladu, aby post-macierzyństwa nie stygmatyzować. Być może ten odbiór wynika z nazewnictwa semantycznego kategorii takich jak „żał”, którego zawartość empiryczna (cytaty z badanych) wskazuje jednak raczej na „smutek” (sadness vs grief). Kolejne sekcje (duma/wina, ulga, przyjemność) w zdecydowany

sposób pokazują za to linię argumentacyjną Doktorantki w zakresie indywidualnego przeżywania opuszczania domu przez dzieci. Jeszcze raz muszę wskazać, że olbrzymią zaletą analiz jest doskonały materiał empiryczny i jego dobra analiza. Jednocześnie kolejny raz rozczarowujące są skrótowe wnioski, które nie oddają bogactwa materiału oraz jego potencjalnego wkładu / możliwego nadbudowania istniejących koncepcji teoretycznych poza – co doceniam – ambiwalencją.

Uwagi krytyczne i polemiczne

Sporo uwag krytycznych do artykułów zawarłam już powyżej. Z poziomu oceny cyklu, na wskazanie ponowne zasługują dwie kwestie techniczno-merytoryczne. Pierwszą uwagą do więcej niż jednego tekstu jest ta dotycząca braków metodologicznych w niektórych publikacjach, która jednak została zniwelowana poprzez bardzo dobre, socjologiczne i terminologicznie klarowne opisy metod, technik, procedur terenowych i analitycznych w tekstach 1 oraz 3, jak również poprzez *Notę metodologiczną* zamieszczoną w Autoreferacie. Nie mam zatem dalszych zastrzeżeń do tego obszaru.

Drugą uwagą, zasadniczo aplikowalną do wszystkich tekstów oraz do Autoreferatu, jest odstająca jakością od innych elementów kompetencja prowadzenia dyskusji i formułowania wniosków/podsumowań wychodzących poza deskrypcję. W Autoreferacie sekcja „Podsumowanie” zawiera dość ogólnikowe stwierdzenia o post-matkach i post-macierzyństwie. Nie są to punkty błędne, jak i da się ich treść powiązać z całokształtem cyklu publikacyjnego (innymi słowy: mają uzasadnienie/zaktowiczenie w danych/artykułach). Jednocześnie nie dostarczają one w mojej opinii jasnej wykładni co do tego, gdzie koncepcja post-macierzyństwa, w tym procesualny i ambiwalentny charakter doświadczeń post-matek – lokują się w szerszej dyscyplinie nauki socjologiczne i w konkretnych subdyscyplinach.

Doktorantka przedstawia raczej ograniczenia i dalsze kierunki swoich badań, co jest ważne, ale tu widziałabym jednak przede wszystkim potrzebę podkreślenia co cykl mgr Herzberg-Kurasz wnosi do dorobku socjologii jako dyscypliny. O ile być może wiemy jakie pojęcia oferuje/adaptuje do polskiej socjologii (post-macierzyństwo, za Gullette 2002), nie jest jasne jakie teorie i w jaki sposób uzupełnia. Konieczne byłoby wejście z poziomu meta w debatę teoretyczną dotyczącą koncepcji ról społecznych, ale też badań nad macierzyństwem/kobiecością prowadzonych z perspektywy studiów nad rodziną, jak i z perspektywy feministycznej.

Z tą uwagą powiązany jest mój niedosyt teoretyczny względem prezentowanego cyklu. Choć doceniam przeglądy badań w poszczególnych publikacjach,

Autoreferat niestety raczej omawia wyniki badań empirycznych, aniżeli sytuuje je w szerszych debatach i literaturze przedmiotu. Brakuje klasycznych definicji takich pojęć jak role społeczne, role rodzinne czy tożsamości. Skutkiem braku ich konceptualizacji, jest niejasna (albo: domyślna) operacjonalizacja tychże pojęć w cyklu.

Co więcej, Doktorantka pomija co najmniej dwa ujęcia, które są w mojej opinii znaczące dla współczesnych badań nad kobietami. Po pierwsze, mgr Herzberg-Kurasz traktuje role rodzinne jako coś, co można oddzielić od innych ról społecznych. Konsensus naukowy wskazuje jednak raczej na nierozzerwalność doświadczeń prywatnych i publicznych, które w tandemie kształtują to, jak kobiety doświadczają biograficznych punktów zwrotnych z uwagi na swoją płeć/gender (por. Risman 2021; Eagly 2005 i późniejsze). Pominięcie ról pozadomowych – np. na rynku pracy, w społeczności – oznacza, że uzyskujemy pewien niekompletny obraz post-macierzyństwa jako zjawiska rzekomo pozaklasowego/ pozastatusowego. Takie podejście uniwersalizuje – w moim poczuciu w nieuprawniony sposób - doświadczenia kobiet o różnym statusie społeczno-ekonomicznym, sprawności, sytuacji rodzinnej. Echa braku uważności na te kwestie widzimy w poszczególnych tekstach, gdy czytamy historie matek z problemami zdrowotnymi (np. wypaleniem) czy samodzielnych (po rozwodzie). Ich pozamacierzyńska/pozarodzinna sytuacja jest pominięta, co skutkuje teoretyczną również absencją dorobku intersekcjonalności i badań nad rolami społecznymi, w tym nie tylko konfliktu w roli, ale też konfliktu ról.

Ostatnia uwagą polemiczną jest propozycja Doktorantki dotycząca wymiarów. Tych wyróżniono trzy, tj. indywidualny, relacyjny i przestrzenny. Poza wspomnianymi już nieco topornymi klasyfikacjami/przypisaniem tekstów do wymiarów, sama treść artykułów nie potwierdza tego zaszeregowania. Dyskusyjny jest wymiar przestrzenny, co do którego wnioski są raczej chaotyczne (art. nr 2). W mojej ocenie mógłby on raczej stanowić część wymiaru materialnego, który już się pojawia w innych artykułach, a mógłby dodatkowo posłużyć za miejsce na komentarz intersekcjonalny, dotyczący tego jak sytuacja ekonomiczna/materialna współtworzy post-macierzyńskie doświadczenia.

Konkluzja

Mimo uwag polemicznych, konkluzja mojej recenzji jest pozytywna. Bogaty materiał empiryczny, umiejętne analizy, zakres i zasięg opublikowanych prac, a także wypracowanie/ugruntowanie zniuansowanego rozumienia post-macierzyństwa, są niewątpliwymi zaletami pracy. Praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w świetle obowiązującej Ustawy, więc wnioskuję o dopuszczenie mgr Herzberg-Kurasz do dalszych kroków procedowania przez jednostkę prowadzącą postępowanie awansowe.

**Uniwersytet
SWPS**

*Dr hab. Paulina
Pustułka*

Dr hab. Paulina Pustułka, prof. USWPS

